

DR. BRONIUS MAKASKAS

Varšuvos istorijos institutas

ANTANAS BARANAUSKAS – NESUPRASTAS INTELEKTUALAS IR VYSKUPAS

Straipsnyje kritiškai vertinama paplitusi suprimityvinta versija apie tariamą A.Baranausko nutolimą nuo lietuvių tapus Seinų vyskupu. Teigiama, kad ne A.Baranausko polonofiliskumas, kaip mano kai kurie lietuviai ir lenkai autoriai, buvo ta priežastis, dėl kurios jis nusigrėžė nuo lietuvių atgimimo radikaliosios srovės. A.Baranauskas sąmoningai, prieš akis matydamas pagrindinį tikslą – kovą su lietuvių tautos rusifikacija ir Katalikų Bažnyčios gynimą nuo administracine tvarka primestos stačiatikybės, nemanė, kad derėtų sukelti tarp lenkų ir lietuvių tautinį antagonizmą, kuris, beje, buvo natūralus lietuvių atgimimo palydovas. Į šį procesą jis veikiausiai žvelgė kitaip. Jis manė, kad stiprinti lietuviškumą reikia plečiant kalbos teises religiniame lietuvių gyvenime (įvedant papildomus elementus), tikėjosi tam panaudoti katechizacijos procesą, švietimą. Tai buvo A.Baranausko gerai apgalvoti ir nuosekliai vykdomi veiksmai Seinuose.

XIX a. reikėjo milžiniškų pastangų žadinant lietuvius kultūriniam ir tautiniam sąjūdžiui, tad šio darbo galėjo imtis tik idealistai, ryškios, kilnios asmenybės. Visi gerai suvokė, kad veiklos galimybės yra ribotos.

Net jeigu laikysime perdėtu teiginį, kad lietuviai į XIX a. žengė jausdami pavojų savo būčiai, vis dėlto turėsime sutikti, kad mūsų tautinė tapatybė buvo smarkiai sužalota dėl nemažos dalies lietuvių sulenkėjimo. Tai rezultatas ilgų politinių, visuomeninių ir kultūrinių procesų, vykusių etninės Lietuvos teritorijoje nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susiformavimo laikų iki jos žlugimo žlungant Abiejų Tautų Respublikai. Į Lietuvą ir lietuviškumą tuomet iš šalies buvo žiūrima jau kaip į praeitiną nueinančią reiškinį.

Tačiau tas lietuviškumo nykimas buvo apėmęs iš esmės tik aukštesnius sluoksnius. Lietuviškąją tapatybę, jos gyvastingumą, kaip visuotinai pripažįstama, išlaikė lietuvių liaudis, nors kai kur, ypač Žemaitijoje, neblogai laikėsi ir bajoriškoje terpėje.

XIX a. per Europą besiritančių nacionalinio išsivadavimo srovių impulsas bei šio amžiaus antroje pusėje įvykę politiniai ir ekonominiai pokyčiai Rusijos imperijoje buvo tie veiksniai, kurie palengvino ir lietuvių kultūrinę tautinę transformaciją.

Lietuvių kultūrinis pagyvėjimas (XIX a. pirmoji pusė) visų pirma buvo paskatintas bajorų kilmės kūrėjų, tačiau ilginiui ėmė vyrauti iš liaudies kilę atstovai.

Lietuvių kultūrinio atgimimo pirmtakai (D.Poška, S.Valiūnas, K.Nezabitauskis, V.Ažukalnis, A.Strazdas, S.Stanevičius) savo kūryboje atsigrįžo į istoriją, rodydami tautos šlovingąją praeitį, bet neišleido iš akių ir savo laikų motyvų. Dažniausiai jie kūrė lyrinę poeziją ir didaktinius žanrus. Lietuvių folkloras – dainos, legendos – tyrinėtos moksliskai, sudarė tiltą tarp praeities ir dabarties. Iš „žemesniosios“ kultūros ėmė formotis „aukštesnioji“. Naujos ekonominės tendencijos sudarė dar palankesnes sąlygas formotis moderniai lietuvių tautai. Panašūs reiškiniai tuomet vyko ir visoje Europoje.

Tačiau visa tai nesidarė savaime. Žadinant ir formuojant naujoviškas kultūrinės vertybes dalyvavo daug nuostabių žmonių. Apsistosiu ties viena iš to meto asmenybių – Antanu Baranausku. Jis įėjo visiems laikams į lietuvių istoriografiją ir Lietuvos istoriją bei pasaulietinę literatūrą. Tiesa, A.Baranausko asmenybė apaugo daugybe prasimanymų, bet, manau, vis išsamesni jo gyvenimo ir kūrybos tyrinėjimai sugrąžins jam dvasininko ir mąstytojo garbę, nes jis gerai suprato savo epochos pulsą.

A.Baranauskas buvo kilęs iš karališkųjų valstiečių. Nuo jaunų dienų jis jautė lietuvišką dvasią, kuri drauge su namų šiluma persmelkė visą jo asmenybę. Visa tai jis surašė savo Dienoraštyje. Tačiau vėliau jam įtaką darė lenkiška aplinka. Jos poveikį jis pats aiškiai pajuto ir kaip sąžinės priekaištą tatau įrašė į savo Dienoraštį.

A.Baranausko asmenybę formavo Varnių seminarijos aplinka. Varniai tuomet buvo gyvas lietuvių kultūros židinys. Čia smalsus jaunuolis tobulino teologijos žinias ir lituanistikos pagrindus. Čia gimė jo svarbiausi kūriniai ir susiformavo pagrindinės veiklos kryptys. Čia 1857 m. jis parašė poetinį kūrinį „Dainu dainelė“, išspausdintą 1883 m. „Aušroje“; 1860 m. – religinių giesmių ciklą „Artojų giesmės šventos“. 1858–1859 m. – tai Baranausko kūrybos viršūnė. Tuomet gimsta poema „Anykščių šilelis“, „Kelionė Petaburkan“ ir „Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva“.

Turime kritiškai vertinti paplitusią suprimityvintą versiją, aiškinančią A.Baranausko „Anykščių šilelio“ atsiradimo istoriją. Esą tai turėję įvykti po to, kai seminarijos dėstytojas Gabševičius pasakęs žeminančius žodžius apie lietuvių kalbą. Iš tikrųjų apie ketinimą rašyti poetinį kūrinį lietuvių kalba, kaip įrodė Regina Mikšytė, A.Baranauskas buvo prasitaręs savo plunksnos draugei Karolinai Praniauskaitei dar 1855 m., taigi trejais metais anksčiau, negu išgirdo netaktiškus žodžius iš Gabševičiaus

lūpų. Pagaliau A.Baranauskas turėjo progų ir anksčiau, ir vėliau klausytis panašių kandžių kalbų „litvomanijos“ tema.

Pavyzdžių, kaip aprašyti senosios Lietuvos gamtą, jis ieškojo Simono Daukanto veikaluose. Dalį jo originalių rankraščių laikė savo rinkiniuose, kurie, po vyskupo mirties „tvarkant“ Seinų seminarijos biblioteką, kun. Romualdo Jalbžikovskio (Jałbrzykowski) paliepimu buvo sudeginti.

Diskusijose su bičiuliu Klemensu Kairiu (1836–1864) iškyla pionieriškas planas kurti bendrinę lietuvių kalbą. Tokia užduotis kultūriškai atgimstantiems lietuviams buvo be galo aktuali ir svarbi. Siekdamas tarnauti tautai, jis pajunta kunigo pašaukimą ir kartu atsideda poezijai bei bendrinės kalbos formavimui.

Studijų metai Peterburgo dvasinėje akademijoje, atvira romantizmo, taip pat lietuviškojo „separatizmo“ kritika pristabdo jo kūrybinę aistrą. Imasi lingvistinių studijų. 1862 m. baigęs Sankt Peterburgo dvasinę akademiją, teologijos studijas toliau tęsia Miuncheno, Romos, Liuveno universitetuose. Čia jį užklumpa sausio sukilimas (*sankylis*) ir pasiekia žinia apie artimųjų netektį. Veikiausiai kieno nors pakurstytas, sunaikina dalį savo anticarinių kūrinių.

A.Baranausko vyresnybė, bijodama, kad jis nepasuktų anticarinio maišto pusėn, ragina jį pakeisti darbo vietą. „Savo prašymu“ A.Baranauskas persikelia iš Peterburgo į Kauną. Čia kunigų seminarijoje 1866–1884 m. dėsto moralinę teologiją ir homiletiką, nuo 1871 m. – lietuvių kalbą. Čia išvertė A.Schleicherio lietuvių kalbos gramatiką ir parašė savąją, išplėstą vertinga tarmių medžiaga. Parengė originalų bendrinės lietuvių kalbos rašybos variantą, bendradarbiavo su A.Schleicheriu, A.Šifneriu, J.Baudouinu de Courtenay, T.Kuršaičiu, J.Karlovičiumi (Karłowicz), H.Weberiu.

A.Baranausko autoritetas išaugo mokslo ir kultūros žmonių terpėje. Jisai palaikė glaudžius ryšius su lietuvių tautinio kultūrinio atgimimo veikėjais (J.Basanavičium, J.Šliūpu), tikėjosi tapti šios aplinkos žmonių planuojamo leisti laikraščio redaktoriumi. Labai skausmingai turėjo jį paliesti pasirodžiusi „Aušra“, kai jis nebuvo pakviestas net į redakcijos sudėtį. Maža to, eilėraštis „Dainu dainelę“ buvo suredaguotas be jo žinios bei pritarimo ir paskelbtas kaip lietuvių tautinio atgimimo moto.

Ambicingas ir jautrus A.Baranauskas nusišalino nuo nelojalių ir pernelyg karštų „Aušros“ bendradarbių. Alyvos į ugnį įpildavo ir lietuvių dvasininkų, ypač hierarchijos, puolimai už polonofilizmą ir net už talkinimą polonizuojant tikinčiuosius.

Ne A.Baranausko polonofiliškumas, kaip mano kai kurie lietuviai ir lenkai autoriai, buvo ta priežastis, dėl kurios jis nusigręžė nuo lietuvių atgimimo radikaliosios srovės. A.Baranauskas sąmoningai, prieš akis

matydamas pagrindinį tikslą – kovą su lietuvių tautos rusifikacija ir Katalikų Bažnyčios gynimą nuo administracine tvarka primestos stačiatikybės, nemanė, kad derėtų sukelti tarp lenkų ir lietuvių tautinį antagonizmą, kuris, beje, buvo natūralus lietuvių atgimimo palydovas. Į šį procesą jis veikiausiai žvelgė kitaip. Jis manė, kad stiprinti lietuviškumą reikia plečiant kalbos teises religiniame lietuvių gyvenime (įvedant papildomus elementus), tikėjosi tam panaudoti katechizacijos procesą, švietimą. Tai buvo A.Baranausko gerai apgalvoti ir nuosekliai vykdomi veiksmai Seinuose.

Nors A.Baranauskas karštųjų „Aušros“ redaktorių buvo lengvabūdiškai pasmerktas, tačiau neįmanoma įrodyti, kad jis lietuviškumą būtų išdavęs lenkiškumo naudai. Jis labai gerai skyrė, kur lenkų kalba vartojama pagrįstai, kur jos griebiasi „Lietuvos ponai, bajorai ir kunigaikščiai, pastūmę ir pažeminę lietuvių kalbą“.

Dėl įtarinėjimų jausdamas nuoskaudą, A.Baranauskas paguodos ieškojo matematikos studijose. Čia vėl rado progos dirbti lietuviybės stiprinimui – kūrė pirmuosius matematikos terminus gimtąja kalba. Matydamas, kiek daug blogio yra šiame pasaulyje, remdamasis XVIII a. madinga fizikoteologija, jis apskaičiavo Žemės rutulio tūrį, jos gyventojų skaičių ir apie tai pranešė savo sekretoriui kun. J.Laukaičiui, esą net jei ir visi žemės nusidėjėliai būtų paskirti į pragarą (jo manymu, pragaras turis būti Žemės gelmėse), tai ten užimtų tik mažą kertelę, tose gelmėse tilptų ir būsimų nusidėjėlių kartos! Tokios originalios mintys gimdavo šio nesuprasto intelektualo ir vyskupo galvoje.

Būdamas Žemaičių vyskupas sufraganas (1884–1897), A.Baranauskas gynė savo tikinčiuosius nuo rusifikacijos, tuo užsitraukdamas ne vieną administracinę bausmę ir net grasinimus ištremti. Nerado pritarimo ir „aušrininkų“ aplinkoje. Jis smerkė tiesmukišką lietuvių „mokytojų“, ypač bajorijos, polonizatorišką veiklą. Tačiau pats labai mėgdavo kalbėti lenkiškai, šitaip, matyt, norėdamas pabrėžti, kad lenkų kalba gali sutarti su lietuvių kalba, dėl kurios pats sielojosi. Jis pirmiausiai turėjo būti nepakaltinamas kaip „litvomanas“, ypač savo lenkiškoje aplinkoje, kurią tikėjosi palenksiąs lietuvių naudai.

Rusijai sutvarkius santykius su Vatikanu, caro valdžia tikėjosi išplėsti savo kontrolę vyskupijoms. To tikėtasi ir Seinuose, kur paskirtas vyskupu lietuvis A.Baranauskas galėjo tapti nuolankesnis pasaulietinei valdžiai. Čia buvo daugiau problemų – tautiškai mišri vyskupystė, todėl tikėtasi jo nuovargio ir klaidų. Bet šie lūkesčiai nepasitvirtino. Vyskupas Antanas Baranauskas pasirodė esąs teisingas savo tikintiesiems ir nenuolaidus pasaulietišškai valdžiai. Suvalkų gubernatorius ir Varšuvos generalgubernatorius nerado būdų, kaip vyskupą palenkti.

Vyskupas A.Baranauskas suvokė, kad lietuvių kalbos vertę reikia iškelti ne tik mokslo srityje, bet ir tikinčiųjų gyvenime. Lietuvių kalba, jo supratimu, sėkmingiau atsispirdavo rusifikacijai nei lenkų kalba, kuri XIX a. jau ėmė smelktis ir į kaimo aplinką, ypač Rytų Lietuvoje.

Pirmieji Seinų vyskupo aplinkraščiai buvo skirti tautinių kalbų vartojimui bažnyčiose. Pirmą kartą Seinų katedroje per savo ingresą vyskupas pamokslą pasakė lietuvių kalba.

Vyskupas rūpinosi lietuvių religiniu švietimu, norėjo jiems, kaip ir lenkams, priartinti tikėjimo tiesas suprantama gimtąja kalba. Kadangi lietuvių spauda lotyniškais rašmenimis buvo uždrausta, pats savo ranka perrašinėjo ir dalimis siuntinėjo į kitas parapijas lietuvių kalba perrašinėti katekizmą. Seinuose sukūrė per 30 religinių lietuviškų giesmių. Kai kurios jų yra originalus A.Baranausko indėlis į lietuvių religinę liturgiją. Prie tokių kūrinių galima priskirti ir Velykų giesmę „Linksma diena mums prašvito“.

Vyskupo A.Baranausko potvarkiu katedroje pamokslai buvo sakomi abiem kalbomis, taip pat ir giesmės giedamos ir lietuviškai, ir lenkiškai. Tokiu potvarkiu vyskupas siekė suteikti lietuvių kalbai teisių ir mokyti tarpusavio pakantumo.

Kai 1901 m. ėmė šviestis viltis, kad gali būti panaikintas lietuviškos spaudos draudimas, vyskupas ėmėsi versti Šventąjį Raštą į lietuvių kalbą, kad tikintiesiems gimtąja kalba būtų prieinami tikėjimo šaltiniai. Dirbdamas šį sunkų darbą Seinuose ir baigė savo gyvenimą.

Vysk. A.Baranauskas, lietuvių literatūros klasikas, žadino pavergtos tautos sąmoningumą savo veržlia kūryba; spaudos draudimo metais ji beveik visa tapo dainuojama ir telkė lietuvių tautą ilgai kovai su carine priespauda. Gaivindamas istorinės Lietuvos vaizdus, atskleisdamas jos gamtos grožį (dabar pasakytume – naudodamas net ekologinį metodą), tobulindamas bendrinę kalbą, pateikdamas ją religiniam gyvenimui A.Baranauskas nemažai prisidėjo prie lietuvių tautinio atgimimo. Tačiau tuomet nebuvo suprastas, o dabar vėl jis ima šviesti iš Seinų katedros paunksmės, tarytum nebūta dulkių nuosėdų ir kartėlio.

LITERATŪRA

- Ks. W.Jemielity, Biskup sejneński Antoni Baranowski, *Biskup Antoni Baranowski (Antanas Baranauskas) 1835–1902*. Orędownik pojednania polsko-litewskiego, wyd. Sejmowe, Warszawa, 1998.
A.Baranauskas, *Rinktinė*, parengė R.Mikšytė, Vilnius: Viltis, 1994.

Įteikta 2002 m. gruodžio mėn.

ANTANAS BARANAUSKAS – MISUNDERSTOOD INTELLECTUAL
AND BISHOP

Bronius Makauskas

Summary

This article criticizes the widespread simplified version of the supposed departure of Baranauskas from Lithuanian national movement after becoming the Bishop of Seinai. The author states that the reason why Baranauskas departed from the radical stream of the Lithuanian national renewal was not „polonophilia” as some Lithuanian and Polish authors have said. Seeing that the main goal was the fight against the Russification of Lithuanians and the defense of the Catholic Church against the Orthodox Church which was supported by administrative means, Baranauskas did not think that it was prudent to stir up Polish and Lithuanian national antagonism, which naturally accompanied the national Lithuanian revival. He probably viewed this process in a different manner. He thought that one had to strengthen the Lithuanian national identity by expanding the rights of the Lithuanian language in the religious life of Lithuanians (adding additional elements), and expected to use the process of catechization and education for this purpose. They were well thought out and diligently carried out actions of Baranauskas in Seinai.